

Dilçilik

Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” lüğəti Azərbaycan dilində söz yaradıcılığının dəyərli mənbəyi kimi

Möhsün Nağısoylu

AMEA-nın müşaviri, akademik
E-mail: dr_mohsun@yahoo.com

Annotasiya. Azərbaycan ədəbi dil tarixinin, xüsusilə də söz yaradıcılığının öyrənilməsində orta əsrlərdə yaranmış ikidilli lüğətlər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə lüğətlərdən biri XIII-XIV əsrlərdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi, leksikoqrafı Hinduşah Naxçıvaninin farsca-türkcə “Sihahül-əcəmiyyə” lüğətidir. Bu tarixi leksikoqrafik əsər Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yollarını öyrənmək baxımından dəyərli qaynaqdır. Lüğətdə Azərbaycan dilində morfoloji və sintaktik üsulla söz yaradıcılığına dair çoxsaylı nümunələr yer almışdır. Həmin leksik vahidlər sırasında arxaik səciyyəli düzəltmə və mürəkkəb sözlər diqqətçəkiciliyi ilə seçilir. Məqalədə bu qəbildən olan sözlərin təhlili əsas yer tutur.

Açar sözlər: Naxçıvani, “Sihahül-əcəmiyyə”, düzəltmə sözlər, mürəkkəb sözlər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 20.11.2024; qəbul edilib – 03.12.2024

The “Sihahul-ajamiyya” dictionary of Himdushah Nakhchivani as a source of word creation in Azerbaijani language

Mohsun Naghisoylu

Advisor of ANAS, Academician
E-mail: dr_mohsun@yahoo.com

Abstract. Bilingual dictionaries created in the Middle Ages are of great importance in studying the history of Azerbaijani Turkic literary language, in terms of studying word creativity, which is one of the most important areas of language enrichment. One of such classic dictionaries is the Persian-Turkish dictionary called “Sihahul-ajamiyya” by Hindusah Nakhchivani, a prominent Azerbaijani scientist and lexicographer who lived in the XIII-XIV centuries. Completed vocabulary at the end of the XIII century is a valuable resource in studying ways to enrich the written literary language. The dictionary contains interesting examples of both morphological and syntactic methods of word creation. Among the lexical units of this type, the words with archaic character are particularly remarkable. In the article, their analysis was specifically investigated.

Keywords: Naxchivani, “Sihahul-ajamiyya”, derivative words, compound words

Article history: received – 20.11.2024; accepted – 03.12.2024

Giriş / Introduction

Orta yüzilliklərdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda lüğətçilik geniş inkişaf etmiş, bir sıra izahlı və ikidilli lüğətlər tərtib olunmuşdur. [5, s.5-18]. Bu dövrün ən məşhur ikidilli lüğətlərindən biri dövrünün görkəmli alimi Fəxrəddin Hinduşah bin Səncər Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” əsəridir. Orta əsr qaynaqlarında daha çox “Sihahül-əcəm” kimi təqdim olunmuş XIII əsrin sonlarına aid bu dəyərli klassik lüğət nümunəsi [4, giriş, səhifə nömrəsi] farsca-türkcə sözlükdür. Fars dilinin morfoloji qaydalarını, xüsusilə də feil bəh-

sinin özəlliklərini də özündə ehtiva edən lüğətdə 5117 fars sözü və onların qarşılığı kimi verilmiş 10 000-ə yaxın türk mənşəli ləksəm yer almışdır.

Türkcənin dil varlığının zənginliyini özündə ehtiva edən “Sihahül-əcəmiyyə” lüğəti XIII əsr Azərbaycan-türk dilində söz yaradıcılığının müxtəlif vasitələrini öyrənmək baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır. Lüğətin bu yöndə öyrənilməsi onu Azərbaycan-türk ədəbi dilini zənginləşdirən bir qaynaq kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

Əsas hissə / Main Part

“Sihahül-əcəmiyyə” lüğəti ərəbcə yazılmış ənənəvi kiçik bir dibaçə ilə başlanır və burada onun “Sihahül-ərəbiyyə” üslubunda tərtib edilməsi vurğulanır. Lüğətin əsas məzmunu iki hissədən (“qism”) ibarətdir. Birinci hissədə adlar, eləcə də feildən başqa, digər nitq hissələri və ayrı-ayrı ifadə və söz birləşmələri verilmişdir. Bu hissə ərəb əlifbasının müvafiq hərfləri üzrə qurulmuş 20 babdan ibarətdir. Ərəb dili üçün səciyyəvi olan *se, he, əyn, zad, ta, za* hərfləri ilə başlayan sözlər lüğətdə yer almamışdır ki, bunun da səbəbi ərəb əlifbasının bu hərfləri ilə başlayan fars mənşəli sözlərin olmamasıdır. Bundan əlavə, lüğətdə ərəb əlifbasına farsların əlavə etdiyi *pe, çe, je, gaf* hərfləri ilə başlayan sözlər də yoxdur. Bu hərflərlə başlayan fars mənşəli sözlər məxrəclərinə görə müvafiq hərflərə (*be, cim, ze, kaf*) qoşulmuşdur. Lüğətdəki fars mənşəli sözlər son hərflərinə görə əlifba sırası ilə bablara, bablar da öz növbəsində başlanğıc hərflərinə görə fəsillərə bölünmüşdür. Aydınlıq üçün qeyd edək ki, lüğətin ilk babı ərəb əlifbasının birinci hərfinə əsasən “Babül-ələf” adlanır və 20 fəslə bölünür. Babın ilk fəslə də “Fəslül-ələf” adlanır və burada *ələf* hərfi ilə başlayıb bu hərflə də bitən fars mənşəli sözlər və söz birləşmələri, eləcə də onların türkcə qarşılıqları verilmişdir. Məsələn: *Ey bar-e Xodaya – Ey çələbim Tanrı; əz an-e şoma – sizün; əz an-e ma – bizüm* və s. Babın ikinci “Be” fəslində isə *be* və *pe* hərfləri ilə başlayıb, *a* ilə bitən

sözlər yer almışdır: *ab – su; atəşbab – külxan və külxancı; əsb – at* və s.

Lüğətin ikinci qismi isə “Babün-nun” adlı bir babdan ibarətdir ki, o da bütövlükdə fars mənşəli feilləri (məsdər formasında) və onların türkcə qarşılıqlarını özündə birləşdirir. Bu bab da öz növbəsində 20 fəsildən ibarətdir.

Lüğətin sonunda fars dilinin qrammatikası (ərəb dilində) əlavə kimi verilmişdir. Bütövlükdə götürdükdə, lüğət ərəbcə kiçik bir müqəddimə, farsca-türkcə lüğət və fars dilinin qrammatikası ərəbcə şəklində qurulmuşdur. Cəmilə Sadıqova və Teyyibə Ələsgərova Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” lüğətinin üç əlyazma əsasında elmi-tənqidi mətnini kitaba əlavə şəklində verilmiş farsca sözlüklə birgə nəşrə hazırlamışlar [4].

Klassik Yaxın Şərq lüğətçiliyinin dəyərli nümunələrindən olan “Sihahül-əcəmiyyə” XIII əsr Azərbaycan-türk ədəbi dilinin ümumi mənzərəsini, xüsusilə də leksik tərkibini və söz yaradıcılığını öyrənmək baxımından zəngin material verən dəyərli bir yazılı qaynaqdır. Bu baxımdan lüğət müəllifinin bir sıra sözləri fars dilindən kalka vasitəsilə düzəldərək ədəbi dilə gətirməsi, bununla da onu yeni söz və ifadələrlə zənginləşdirməsi diqqətçəkici məqamlar sırasındadır. Bundan əlavə, H.Naxçıvani bir sıra hallarda ayrı-ayrı fars sözlərinin türkcə qarşılıqlarını təsviri üsulla, yəni onların mənasını açıqlama yolu ilə vermişdir ki, bu da xüsusi maraq doğurur.

Öncə lüğətdəki morfoloji üsul əsasında yaranmış türkçə leksik vahidlərə nəzər salaq. Bu qəbildən olan leksik vahidlər, təbii ki, quruluşca düzəlmə sözlərdir və daha çox isim və sifətlərdən ibarətdir. Lüğətdə adlardan ad (isim və sifət) düzəldən aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçiləri qeydə almışıq:

-cı, -ci şəkilçisi: *aşçı, aynacı, başmaqçı, bıçaqçı, boyacı, cövşənci, çölməkçi, dəgirmənci, dəmürçi, dəvəçi, düdükçi, ədikçi, əkinci, falçı, gəmic, görkçi, gözci, gürəşçi, hünərçi, xəbərçi, ignəci, işçi, qapuc, qulluqçı, quyumcı, miyanəci, oyuncu, ötəci, parsçı, pinəci, toğancı, topçı, yağçı, yaycı, yılançı, yolçı, zindancı* və s. Əsasən, peşə, sənət bildirən bu sözlərdən *ədikçi, toğancı, quyumcı* və *cövşənci* müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyır, digərləri isə kiçik fonetik dəyişikliklə çağdaş dilimizdə işlənir. *Ədikçi* sözü əski türk mətnlərində geniş yayılmış *ədik/ədük* (çəkmə) ismindən düzəlmişdir. Qeyd edək ki, *ədikçi* sözü kitabda ərəb əlifbası ilə səhv yazılmışdır: ikinci hərf (dal) *vav* kimi getmişdir [4, s.69]. Lüğətdə *ədik* (çəkmə) sözü də işlənmişdir. *Toğancı* – şahin ovlayan, *quyumcı* – zərgər, *cövşənci* isə zirehli deməkdir. Yuxarıdakı sözlər sırasında *yaycı* da arxaik səciyyə daşıyır. Bu söz lüğətdə fars mənşəli *kəməngər* ləkseminin qarşılığı olaraq işlənmişdir, qədim silah növü olan *yay* hazırlayan usta anlamındadır. *Xəbərçi* sözü gəldikdə isə, o, burada *peyğəmbər* mənasında işlənmişdir. Qeyd edək ki, *peyğəmbər* fars mənşəli sözdür – *xəbərəparan* deməkdir. *Xəbərçi* sözü də məhz bu anlamda işlənmişdir. H.Naxçıvani lüğətdə eyni mənada *elçi* sözünü də işlətməmişdir.

Yuxarıdakı sözlərdən *aşçı* müasir ədəbi dilimizdəki *aşpaz* mənasında işlənmişdir. *Gürəşçi* isə *güleşçi* sözünün əski formasıdır.

Lüğətdə yer almış *-cı (-ci)* şəkilçili sözlərdən biri isə feildən düzəlmişdir. Bu, *dilənci* sözüdür. Maraqlıdır ki, müasir ədəbi dilimizdə də *-çi, -çü, -çü* şəkilçisi yalnız isimlərə qoşulur və *dilənçi* sözü bu baxımdan istisnadır.

-lıq, -lik; -luq, -lük şəkilçisi: *alçaqlıq, aydınlıq, ayıqlıq, aylıq, bükicilik, coğanlıq, çoraqlıq, dilküçilik, dirlik, ərəklik, əsənlik, əyülik, gecəlik, gögçəklik, güllük, iplik, issilik, kölgəlik, qaqmaqlıq, qamışlıq, qaranuluq, qonaqlıq, qovanlıq, qozluq, muştuluq, narlıq, oqlıq, oyanıqlıq, samanlıq, sarımsaqlıq, səbrlülük, səbrlülük,*

şəfəqətlülük, tağlıq, taşlıq, tatlılıq, tərslük, tonluq, tuzluq, ululuq, varlıq, yağmurluq, yaraşlıqlıq, yarılıq, yaşılıq, yeklik, yilliq, yoğunluq, yüklülük və s.

Nümunələrdən göründüyü kimi, bu sözlərin bir qismi yer anlayışı bildirən isimlərdir, digərləri isə mücərrəd anlayışları ifadə edir. Burada da arxaik səciyyəli sözlər vardır ki, onlar sırasında *alçaqlıq, gecəlik, qovanlıq, yüklülük, dirlik, çoraqlıq, əyülik* xüsusilə diqqətçəkicidir. *Alçaqlıq* sözü farsca *forutəni* (sadəlik, təvazökarlıq) ləkseminin qarşılığı kimi verilmişdir. Məlum olduğu kimi, *alçaq* sözü tarixən dilimizdə *sadə, təvazökar* anlamında işlənmişdir. *Gecəlik* sözü isə lüğətdə *gecələmək* anlamını daşıyır. Maraqlıdır ki, XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Kəvamilüt-təbir”də isə *gecəlik* sözü *gecə paltarı* anlamında işlənmişdir [6 s.88]. Fikrimizcə, istər Hinduşah Naxçıvaninin, istərsə də “Kəvamilüt-təbir”in mütərcimi Xızır Bəvazicinin işlətdiyi *gecəlik* ləksemini hər iki qələm sahibinin söz yaradıcılığı sahəsindəki səmərəli yaradıcılığının məhsulu kimi dəyərləndirmək olar. Yuxarıda qeyd olunan *qovanlıq* isə *bal arısı pətəyi* mənasını daşıyır. *Yüklülük* sözü gəldikdə isə, H.Naxçıvani onu *hamiləlik* mənasında işlətməmişdir. Lüğətdə *yüklü* sözü də *hamilə* anlamını daşıyır. Qeyd edək ki, bu söz şivələrimizdə indi də *hamilə* mənasında öz işləkliyini qoruyub saxlamışdır. Arxaik səciyyəli *dirlik* isə *varlıq* anlamındadır. Bu söz XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilimizdə *dirilik* şəklində işlənmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan sözlərdən *əyülik* yaxşılıq anlamındadır. Lüğətdə *əyü* sözü də yaxşı mənasında işlənmişdir. Məlum olduğu kimi, *əyü* sözü müasir türk dilində *iyi* şəklində işlənir. *Çoraqlıq* sözü də arxaik səciyyəli leksik vahiddir. *Çoraq* – şor deməkdir, *çoraqlıq* isə şoran yer anlamında işlənmişdir. Lüğətdə yer almış *yılançı* sözü isə *ilantutan* mənasındadır.

-lu, -lü şəkilçisi: *adlu, ağrulu, altunlu, andlu, arzulu, bəzəkli, borclu, çiqıllu, dəmirli, dərtli, dövlətli, əqlü, əsllü, gizli, hörmətli, xəşmlü, köylü, qayğulu, quyruqlu, qüssəli, sulu, taşlı, tükülü, udlu, uslu, üzli, yadaqlu, yaşlı, yüklü* və s. Bu sözlərdən *adlu, yadaqlu* və *tükülü* farsca *namzəd (adaxlı)* sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Qeyd edək ki, lüğətin Bakı nəşrində əsas götürülmüş Sankt-Peterburq nüsxəsində *namzəd* ləkseminin qarşılığı *tükülü*, Bra-

tişlavaş nüşxəsində isə *yadaqlu*, *adlu* şəklindədir [4, s.40]. Bu sözlərdən *adlu*, müəyyən mənada farsca *namzəd* sözünün hərfi tərcüməsidir, *yadaqlu* müasir ədəbi dilimizdə *adaxlı* şəklində işlənir. *Tükülü* isə *arxaik* səciyyəli türk mənşəli sözdür. *Ağıllı* mənasını daşıyan *uslu* (*ağıllı*) sözü də müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyır. Maraqlıdır ki, H.Naxçıvani lüğətdə *aqlı* sözünü farsca *xirədmənd* sözünün, *uslu* sözünü isə *fərremənd* və *huşmənd* sözlərinin qarşılığı kimi işlətməmişdir. Fars mənşəli yuxarıdakı sözlərin hər üçü *ağıllı*, *bilikli* deməkdir ki, onlardan *fərremənd* fars dili üçün arxaik səciyyə daşıyır.

Yuxarıdakı sözlərdən *udlu* xüsusilə diqqətçəkicidir: lüğətdə bu söz *abırlı*, *həyalı* anlamında işlənmişdir. H.Naxçıvani lüğətdə *ud* sözünü də farsca *şərm* (*abır*, *həya*) sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir. Lüğətdəki *köylü* isə müasir ədəbi dilimizdə *kəndli* şəklində işlənir. Türkiyə türkcəsində isə bu söz olduğu kimi qorunub saxlanmışdır. Lüğətdəki *çıqıllı* və *taşlu* sözləri isə *çınqıllı* və *daşlı* sözlərinin əski fonetik variantlarıdır.

-süz, -süz şəkilçisi: *ansız*, *qızlıqsız*, *hörmətsiz*, *gözsüz*, *dövlətsiz*, *udsuz*, *yalansız*, *bəlürsüz*, *gücsüz*, *vəqtsüz*, *tatsız*, *əslsüz*, *susuz* və s. Bu sözlərdən *dövlətsiz* farsca *bəlade* ləksəminin qarşılığı kimi işlənmişdir ki, onun da mənəsi *əxlaqsız*, *pozğun* (*qadın*) deməkdir. “Sihahül-əcəmiyyə”nin Bakı nəşrində istər *bəlade*, istərsə də *dövlətsiz* sözləri yalnız bu variantdadır, buna görə də Naxçıvanının onu hansı mənada işlətdiyini dəqiqləşdirmək bir qədər çətindir. Hər halda, bu sözün farscasının mənəsini nəzərə aldıqda onun mənfi çalar daşdığı düşünmək olar. Lüğətdəki *gözsüz* sözü *kor* mənəsində işlənmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, anadangəlmə *kor* olan XIII-XIV əsrlər Azərbaycan şairi Mustafa Zərir bir sıra şeirlərində həm *Zərir* (*Gözsüz*), həm də *Gözsüz* təxəllüslərini işlətməmişdir.

Lüğətdəki *qızluqsız* ərəb mənşəli *ğəzir* (*çox*, *bol*) sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Qeyd edək ki, kitabın çapında *ğəzir* yanlış olaraq *ğəzid* şəklində getmişdir. *Qızluqsuz* sözünün farsca (əslində, ərəbcə) qarşılığını nəzərə aldıqda onun elə *bol*, *firavan* mənəsində işləndiyini qəbul etmək olar. Aydınlıq üçün qeyd edək ki, arxaik səciyyəli *qızluq* sözü əski türk məntlərində *qəhət*, *qıtluq* anlamlarında işlənmişdir. Deməli, H.Naxçıvanının işlətdiyi *qızluqsız* da burada

boluq, *firavanlıq* anlamını daşıyır. *Əslsüz* lüğətdə əsl-kökü olmayan mənəsində işlənmişdir. *Bəlürsüz* sözünə gəldikdə isə, bu ləksəmin farsca *qom* (məlum olmayan, qeyri-müəyyən; itkin) sözünün qarşılığı kimi işlənmişdir. Qeyd edək ki, bəlürsüz sözü Türkiyə türkcəsində *bəlürsüz* şəklində eynilə bu mənada işlənir [14, s.107]. *Udsuz* sözü isə yuxarıda qeyd olunan *udlu* ləksəminin əksi mənəsində (abırsız, həyasız) işlənmişdir. Lüğətdəki *yalansız* sözünün farsca qarşılığı *anisan* kəlməsidir ki, biz ona farsca izahlı lüğətlərdə rast gəlmədik. Hər halda, *yalansız* burada doğru, gerçək anlamında işlənmişdir. Lüğətdəki *-süz*, *-süz* şəkilçili digər sözlər isə azacıq fonetik dəyişikliklə müasir ədəbi dilimizdə də işlənir. *Ansız* sözü isə onun farscası olan naqah (qəfildən) sözünə görə *vaxtsız*, *qəfildən*, *birdən* mənalarında işlənmişdir. H.Naxçıvani *dövlətsiz* sözünü isə farsca mürəkkəb söz olan *bədbəxt* ləksəminin qarşılığı kimi işlətməmişdir [4, s.15].

-cuq, -cük şəkilçisi: Müasir ədəbi dilimizdə kiçiltmə mənəsində işlənən bu şəkilçi lüğətdə də eyni anlamdadır və lüğətdə ona aid olan nümunələr cəmi bir neçədir: *gölcük*, *qabarcuq*, *dəpəcük*, *sucuq*, *tağarcuq*. Bu sözlərdən *qabarcuq* və *tağarcuq* müasir ədəbi dilimizdə *qabarcıq* və *dağarcıq* şəklində, *gölməcük* isə *gölməçə* və *gölməcik* kimi işlənir.

Lüğətdə yer almış adlardan isim düzəldən şəkilçilər sırasında *-daş*, *-dəş* şəkilçisi də diqqəti cəlb edir. Məlum olduğu kimi, bu şəkilçi müasir ədəbi dilimizdə yalnız *-daş* şəklindədir və məhdud sayda sözlərin tərkibində işlənərək oxşar əlamətləri daşıyan şəxs anlayışını bildirir. Maraqlıdır ki, XIV əsrə aid “Töhəfütüz-zəkiyyə” əsərində də bu şəkilçi cəmi dörd sözün tərkibində işlənmişdir: *yol+daş*, *boy+daş* (boyları eyni olan, yaşlı), *əmik+daş* (süd qardaşı) və *öy+dər* (bir evdə – öydə olanlar) [11, s.80]. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də bu şəkilçi *yoldaş* və *əmikdaş* sözlərinin tərkibində işlənmişdir. H.Naxçıvani isə bu şəkilçini cəmi dörd sözdə işlətməmişdir: *yoldaş*, *bəkdəş*, *dildəş*, *razdaş*.

Lüğətdəki *adaş* sözü də, fikrimizcə, *-daş* şəkilçisi ilə düzəlmiş sözdür: *ad+daş*. Türk dillərinin əski qatları üçün eynicinsli qoşa samitlərin işlənməsi səciyyəvi olmadığı üçün *d* samitlərdən biri yazıda və tələffüzdə düşmüş və bu söz

adaş şəklində qəbul olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, *-daş*, *-dəş* şəkilçisi orta əsr yazılı abidələrində, əsasən, türk mənşəli sözlərə qoşulmuşdur. Sonralar isə bu şəkilçi ərəb və fars dillərindən alınma sözlərlə də işlənmişdir: *məslək-daş*, *sirdaş*, *vətəndaş* və s. H.Naxçıvani də *-daş* şəkilçisini fars mənşəli *raz* (sirr) sözünə qoşaraq *razdaş* düzəltmə sözünü yaratmışdır. Bununla belə, bu söz vətəndaşlıq hüququ qazanmamış və dilimizdə onun əvəzinə, *sirdaş* sözü işlənmişdir. SIRR sözünün isə ərəb mənşəli olduğunu nəzərə alaraq düşünmək olar ki, H.Naxçıvani bu anlayışın qarşılığını doğma ana dilində tapmadığı üçün *razdaş* sözünü işlətməmişdir. Qeyd edək ki, *razdaş* sözü lüğətdə dəmtan sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. *Dəmtan* sözünə isə bizə məlum farsca lüğətlərdə rast gəlmirik.

Hüsaməddin Xoyi də “Töhfe-yi-Hüsam” mənzum lüğətində *bəkdəş* sözünü *həmta* (*oxşar, bənzər, bir-birinə tay olan*) ləksininin [9, s.15], *adaş* sözünü isə *həmnəm* (*eyniadlı*) fars sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir [9, s.16].

Qeyd edək ki, *bəkdəş* sözü lüğətin bir əlyazmasında *bəktəş* şəklində yazılmışdır. Maraqlıdır ki, *bəkdəş* sözü lüğətdə *manənd* və *hamal* sözlərinin türkcəsi kimi verilmişdir. Həmin sözlər isə fars dilində *oxşar, bənzər* mənalarını daşıyır. Bu fakta əsasən *bəktəş* sözünün də lüğətdə *bir-birinə oxşayanlar* mənasında işləndiyini düşünmək olar.

Maraqlıdır ki, *bəktəş* sözü ortaçağda fars dilində tayfa başçısı anlamında işlənmişdir [3, I, s.358]. Lüğətdəki *yoldaş* sözü müasir ədəbi dilimizdə eynilə, *razdaş* isə *sirdaş* şəklində işlənir (fars mənşəli *raz* sözü sirr deməkdir).

Lüğətdə cəmi iki sözün tərkibində işlənmiş *-ği* şəkilçisi də diqqətçəkicidir: *ardıncağı* (*ardıncağı*), *sonrağı*. Göründüyü kimi, bu şəkilçi zərf mənasını bildirən sözlərə qoşulmuşdur. Müasir ədəbi dilimizdə olan *-kı, -ki, -ku, -kü* şəkilçisi də, əsasən zərflərə qoşulur: *axşamkı, qabaqkı, dünənki, gecəki, gündüzkü* və s. Buna əsasən *-ği* şəkilçisini müasir ədəbi dilimizdəki *-kı* şəkilçisinin əski variantı kimi qəbul etmək olar.

Lüğətdə işlənmiş bir sözdə *-kən*, digərində isə *-cül* şəkilçili bu sözləri də qeydə almışıq: *yelkən, tovşancül* (qartal).

“Sihahül-əcəm” lüğətində feildən ad düzəldən şəkilçilər daha geniş və çeşidli şəkildə təmsil olunmuşdur. Onlar sırasında *-ıcı, -ici, -yıcı, -*

yici sözdüzəldici şəkilçiləri sayına görə birinci yerdədir. Bu şəkilçilərin köməyi ilə düzəlmiş aşağıdakı sözlər arxaik səciyyə daşıyır və məhz bu baxımdan diqqətçəkicidir. *Bəkləyici* (*bağban*), *ısıricı* (*dişləyən*) *çalıcı* (*tarçı, tarzən*), *saqlayıcı* (*gözətçi*), *yarlığayıcı* (*bağışlayan*), *yıldırıcı* (*parlaq*). Həmin sözlərə eynilə bu şəkildə ortaçağa aid türkcə qaynaqlarda rast gəlmirik. Buna görə də onların H.Naxçıvaninin özü tərəfindən düzəldilib ədəbi dilə gətirildiyini düşünmək olar. Lüğətdə *-ıcı, -ici* şəkilçisinin köməyi ilə düzəlmiş *bükici, istəyici* (*axtaran mənasında*), *gülüci, tadıcı, yaradıcı* (*yaradan*), *umıcı* (*uman, istəyən*) sözləri də işlənmişdir.

Lüğətdə feildən ad düzəldən aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçiləri də qeydə almışıq:

-aq, -ək, -q, -k: *qorqaq, bəzək, ödək, ölçək, ovaq* (*ovuntu*), *otlaq, oturaq, tolaq, yaylaq* və s. Bu sözlərin çoxu eynilə ədəbi dilimizdə işlənir. Yalnız *qorqaq* (*qorxaq*) və *tolaq* (*dolaq*) sözləri azacıq fonetik dəyişikliyə uğramışdır. *Ödək* sözü isə *ödəmək* feilindən düzəlmişdir, *borc* anlamında işlənmişdir.

-ıq, -ik, -uq, -q: *açıq, bölük, buyuruq, dəlik, oyuq, ulaşıq, tanıq* və s. Qeyd edək ki, bu sözlərdən *oyuq* farsca *təndis* (*büt, heykəl*) ləksininin türkcə qarşılığı kimi verilmişdir. Həmin sözün burada *qayada* və *ya taxta üzərində oyma* şəklində düzəldilmiş *müqəvvə* anlamında işləndiyini düşünmək olar. *Oyuq* sözü XIV əsrə aid “*Töhfətüz-zəkiyyə fil-lüğətüt-türkiyyə*” əsərində *oyulmuş, deşilmiş* anlamlarında qeydə alınmışdır [11, s.354]. Sıradakı *gədik* və *tanıq* sözləri isə müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik səciyyə daşısa da, bu leksik vahidlərdən birincisi *sınıq, deşik*, ikincisi isə *şahid* anlamında əski türk mətnlərində geniş şəkildə təmsil olunmuşdur. *Ulaşığı* sözü də qədim türk sözü *ulaşmaq* feilindəndir. *Ulaşığı* sözü lüğətdə *calaq, peyvənd* anlamında işlənmişdir.

Gədimək (*deşilmək, korlanmaq*) feilindən düzəlmiş *gədik/gədük* sözü əski türk mətnlərində, eləcə də “*Kitabi-Dədə Qorqud*”da göstərilən mənada işlənmişdir: *Qara polat uz qılıcı gədik oğlan* [2, s.247-9]. Maraqlıdır ki, *gədik* sözü dilimizin Bakı şivəsində *naqis* anlamında öz varlığını qoruyub saxlamışdır [1, s.280].

Tanımaq feilindən düzəlmiş *tanıq* ismi çağdaş Türkiyə türkcəsində *tanıq* şəklində işlənir [14, s.825].

-iş (-yış), -iş (-yiş), -ş: *bəzəyiş, biliş, dəprəniş, dinləniş, dürüsiş, inləyiş, qaynamış, qızıış, quciş, örtiş, oqşayış, otlayış, ögiş, veriş, sınayiş, yaradış, yeyiş, yıldırış, yeriş* və s.

Yıldırış, dinləniş və *dürüsiş* sözləri istisna olmaqla bu leksik vahidlərin hər birinin mənası aydın olsa da, onların çoxu müasir ədəbi dilimizdə lüğətdə qeyd olunmuş şəkildə işlənmir.

Bunu nəzərə alaraq onların hər birini ayrılıqda qısaca olaraq nəzərdən keçirək. Bu sözlərdən yalnız *yeriş* müasir ədəbi dilimizdə də olduğu kimi işlənir. *Bəzəyiş* sözü lüğətdə farsca *arayəş* (*bəzək*) sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Müasir ədəbi dilimizdə bu söz *bəzək* şəklində işlənir. Sözü *bəzəyiş* şəklində işlənməsində, bizcə, onun fars dilindəki qarşılığının sonundakı *-eş* sözdüzəldici şəkilçisi də öz işini görmüşdür. *Dəprəniş, oqşayış* sözləri isə azacıq fonetik dəyişikliklə bu gün də ədəbi dilimizdə işlənir.

Qeyd edək ki, bu sözlərin farsca qarşılıqlarında da **-iş** şəkilçisi vardır: *conbeş* (*hərəkət, tərpaniş*), *nəvazəş* (*nəvaziş, əzizləmə*). Yuxarıdakı sözlərin çoxu isə müasir ədəbi dilimizdə **-iş** şəkilçisi ilə deyil, **-ma** və **-tı** şəkilçiləri ilə işlənir: *qaynayış-qaynama, qızıış-qızma, quciş-qucma* (*qucaqlama*), *inləyiş-inilti, otlayış-otlama, ögiş-öymə, sınayiş-sınama* və ya *sınaq, yeyiş-yemə, veriş-vermə* və ya *verim* və s. Lüğətdəki *örtüş* sözü müasir ədəbi dilimizdə *örtük, inləyiş* isə *inilti* şəklində işlənir. Siyahıdakı sözlərdən *yeriş* olduğu kimi qalmış, *yaradış* isə *yaradılış* şəklində düşmüşdür. Arxaik səciyyəli *dinləniş, dürüsiş, yıldırış* sözlərinə gəldikdə isə onlardan birincisinin kökü sağır nunla yazılan *dinmək* sözüdür. Bu söz əski türk mətnlərində *sakitləşmək*, rahat olmaq mənasında işlənməmişdir [13, III, s.1758]. H.Naxçıvani də *dinləniş* sözünü fars dilindəki *asayəş* (*rahatlıq, dinclik*) ləkəsinin qarşılığı kimi işlətməmişdir. *Dürüsiş* sözü isə lüğətdə *çalışqanlıq, səy* anlamını daşıyır. Qeyd edək ki, *dürüşmək* feili türkcəyə dair məşhur qaynaqlarda *çalışmaq, səy göstərmək* anlamlarında qeyd alınmışdır [13, III, s.1806]. *Yıldırış* sözünə gəldikdə isə *parlaqlıq* mənasını daşıyan bu söz əski türkcə lüğətlərində *yıldırıq* (*parlaq, parıldayan*) şəklində qeyd olunmuşdur [13, III, s.490]. H.Naxçıvani *biliş* sözünü isə farsca *aşena* (tanış) sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir [4, s.3]. *Biliş* sözünə eyni mənada klassik türk mətnlərinin çoxunda rast gəlirik.

Aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçilər isə, əsasən, bir (bəzən də iki) sözün tərkibində işlənmişdir: **-gəc:** *süzgəc;* **-ğu:** *bıçğu;* **-ğan, -gən:** *inrəğan, dökülgən;* **-acaq:** *baqacaq;* **-id:** *keçid;* **-unc:** *qorqunc;* **-kin:** *kəskin;* **-cək:** *bürüncək, təkyəcək* və s. Bu sözlərdən *inrəğan* arxaik səciyyəyə daşıyır və farsca *jiyan* (*vəhşi, qəzəbli*) sözünün qarşılığı kimi işlənməmişdir. *Təkyəcək* sözü isə ərəb mənşəli *təkyə* (arxa, hami) sözündən düzəlmişdir və himayəçi anlamını daşıyır. *Dökülgən* (tökülən) və *baqacaq* (müşahidə yeri) sözlərinin farsca orijinalına əsasən onların Naxçıvani tərəfindən kalka şəklində tərcümə edilərək ədəbi dilə gətirildiyini düşünürük.

H.Naxçıvanının “Sihahül-əcəm” lüğətində söz yaradıcılığı sahəsində səmərəli fəaliyyəti mürəkkəb quruluşlu bir sıra sözlərin nümunəsində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu qəbildən olan sözlərin çoxu fars dilindən kalka şəklində tərcümə olunmuşdur. Onlar sırasında ikinci tərəfində **-ıcı** şəkilçisi işlənməmiş sözlər üstünlük təşkil edir. Həmin sözlər aşağıdakılardır: *Artcagedici, boyunçəkici, biləolucu, buyruqdu-tucu, cançəkici, çanaqbağlayıcı, dəgirməndəşici, diləkdiləyici, diləkəyətürücü, dilküləkədic, dinsaqlayıcı, əlledici, gecədurucu, ipdəoynayıcı, işbuyrucu, işdütucu, işdüzücü, karedici, kərpickəsici, kəndingörücü, küləhedici, qanalıcı, qiymət-bilici, qılıcoynadıcı, muradsürücü, oqatıcı, öncəgedici, tasoynadıcı, tonyuyucu, sığırğüdücü, sinqazıcı, üzəngidütucu, yükçəkici* və s.

İndi isə bu sözlərdən bir neçəsini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək. Onlardan üçünün birinci tərəfində *iş* sözü işlənməmişdir. Bu sözlərdən *iş-buyrucu* xüsusilə diqqəti çəkir. H.Naxçıvani bu sözü farsca *karfərmay* mürəkkəb sözünün tərcüməsi kimi işlətməmişdir. *Buyrucu* bu fars mənşəli mürəkkəb sözünün tam qarşılığıdır: *kar-iş, fərmay-buyuran, əmr edən* deməkdir. Maraqlıdır ki, Hinduşah Naxçıvanının sələfi Hüsəməddin Xoyi də bir müddət öncə tərtib etdiyi “Töhfeyi-Hüsəm” adlı mənzum lüğətində *karfərmay* fars sözünün türkcə qarşılığını *iş buyruqedici* şəklində işlətməmişdir [9, s.81]. Bu faktın özü hər iki müəllifin bu məsələyə fərdi yanaşdığını və sözügedən fars mənşəli mürəkkəb sözü bir qədər fərqli şəkildə dilimizə çevirdiyini sübut edir. Qeyd edək ki, H.Xoyinin *karfərmay* sözünü qafiyə xatirinə bu cür tərcümə etməsi də istisna olunmur. Ümumiyyətlə götürdükdə H.Naxçıva-

ninin variantını (işbuycu) daha uğurlu hesab etmək olar. Bununla belə, bu variantların heç birinə bizə məlum tarixi qaynaqlarda bu şəkildə rast gəlmirik. Deməli, istər *işbuycu*, istərsə də *işə buyruqedici* hər iki lüğət müəllifinin söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin nəticəsidir.

Lüğətdəki *işdutuvcu* və *işdüzücü* sözləri də fars dilindən kalka yolu ilə tərcümə edilərək ilk dəfə ədəbi dilə gətirilmişdir. Bu iki sözün farscası *kardar* və *saxtkar* sözləridir. Onların lüğəvi mənalari elə H. Naxçıvaninin işlətdiyi mürəkkəb sözlərə tam uyğun gəlir, deməli, hər iki söz lüğət müəllifinin söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin məhsuludur. Bununla belə, bu sözlər yazılı ədəbi dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmamış və zaman keçdikcə unudulmuşdur.

H.Naxçıvaninin tərcüməçilik fəaliyyətinin nəticəsi olan digər mürəkkəb sözlər də eynilə bu tiplidir, fars dilindən kalka yolu ilə dilimizə tərcümə olunmuşdur. Bu baxımdan *peyrov* (ardıcıl; davamçı) və *pişrov* (irəlidə gedən; qabaqcıl; başçı) sözlərinin lüğətdəki qarşılıqları kimi işlənmiş *artcagedici* və *öncəgedici* sözləri xüsusilə diqqətçəkicidir. Belə ki, bu iki sözün ikinci tərəfi (gedici) ilə fars mürəkkəb sözlərinin ikinci tərəfi (rov) eyni sözlərdir. H.Naxçıvani həmin fars sözlərinin birinci tərəflərini (pey-archa, dal, piş, irəli, ön) artca və öncə şəklində çevirmişdir. Yuxarıdakı mürəkkəb sözlərdən üçü də edici sözünün köməyiylə düzəlmişdir: dilkülük edici, karedici, yardimedici. Bu sözlərdən birincisi yaltaq, ikiüzlü mənasını daşıyır. Göründüyü kimi, H.Naxçıvani dilkülük (tülkülük) sözünü məcazi mənada işlətməmişdir.

Yuxarıdakı sözlərdən *ipdəoynayıcı* da diqqətçəkicidir. Belə ki, fars dilində rəsənbaz sözünün qarşılığı olan bu leksem müasir ədəbi dilimizdə kəndirbaz şəklində işlənir. Qeyd edək ki, *rəsənbaz* mürəkkəb sözünün birinci tərəfi ip, kəndir; ikinci tərəfi isə oynayan anlamındadır. H. Naxçıvani də bu mürəkkəb fars sözünü elə bu cür də tərcümə etmişdir: ipdəoynayıcı. Maraqlıdır ki, XVI əsr mütərcimi Bəvazici də “Kəvamilüt-təbir” adlı tərcümə əsərində *rəsənbaz* sözünü ipdəoynayıcı kimi çevirmişdir [6, s.85]. Deməli, bu mürəkkəb söz XVI yüzillikdə də ümumişlək səciyyəsi daşımış, sonralar onun əvəzində *kəndirbaz* işlənmişdir.

Lüğətdəki *yolurucu* sözünə isə Bəvazinin adıçəkilən tərcümə əsərində *yolkəsici* şəklində

rast gəlirik [6, s.79]. Maraqlıdır ki, *yolurucu* və *yolkəsici* sözlərinin farsca qarşılığı fars mənşəli *rahzən* sözüdür. Bu sözün lüğəvi mənası isə *yolvuran* deməkdir. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid yazılı abidələrdə, o sıradan Nəsiminin dilində bu leksem *yolurucu*, *yoluran* şəklində qeydə alınmışdır [10, VI, s.4661]. Bununla belə, müasir ədəbi dilimizdə bu anlayış *yolkəsən* (quldur) şəklində işlənir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, orta əsrlərə aid türk mətnlərində ikinci tərəfi -ıcı şəkilçili bu qəbildən olan mürəkkəb sözlərin ikinci tərəfində müasir ədəbi dilimizdə feli sifətin morfoloji əlaməti olan -an şəkilçisi işlənir. Məsələn: *kərpickəsici* – *kərpickəsən*, *oqatan* – *oxatan*, *qılıncoynadıcı*, – *qılıncoynadan*, *yükçəkici* – *yükçəkən*, *yükdaşıyan* və s.

Yuxarıdakı siyahıda verilən mürəkkəb sözlərin bir neçəsində birinci tərəflər arxaik səciyyə daşıyır: *Biləoluci*, *kəndingörücü*, *küləhdikici*, *sinqazıcı*, *sığırğüdücü* bu qəbildəndir. Bu sözlərdən birincisi lüğətdə farsca *həmdəm* sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Məlum olduğu kimi, *həmdəm* sözü müasir Azərbaycan dilində də dost, həmsöhbət anlamında işlənir. Bununla belə, H.Naxçıvani fars mənşəli bu sözün kalka edərək *biləoluci* şəklində vermişdir. Lüğətdəki *küləhdikici* sözü isə papaqtıqən deməkdir. Maraqlıdır ki, bu söz klassik Azərbaycan ədəbiyyatında elə lüğətdəki kimi *küləhdüz* şəklində işlənmişdir. *Kəndingörücü* sözünə gəldikdə isə bu leksem lüğətdə farsca *xodbin* (xudbin, eqo-ist, xudpəsənd) sözünün türkcə kalka şəklində olan qarşılığıdır. Fars mənşəli *xodbin* sözünün lüğəvi mənası *özündənrazı*, *özünübəyənen*, *eqo-ist*, *xudpəsənd* deməkdir. Yuxarıdakı sözlərdən *sinqazıcı* və *sığırğüdücü* sözlərinin birinci tərəfi sıra ilə *qəbir* və *inək* deməkdir. Qeyd edək ki, *sin* (qəbir) sözü əski türk mənbələrində, hətta Sarı Aşığın bir bayatısında qəbir anlamında işlənmişdir. *Sığır* sözünə gəldikdə isə, bu leksem dialektlərimizin çoxunda öz varlığını qoruyub saxlamışdır.

H.Naxçıvaninin lüğətdə işlətdiyi mürəkkəb sözlərin bir qisminə isə ikinci tərəfdə *-lu*, *-lü* şəkilçili sifətlər işlənmişdir. Aşağıdakı sözlər bu qəbildəndir: *Açıqyüzlü*, *ayağıbağlı*, *dörtayaqlu*, *qırqayaqlu*, *tatluışlü*, *tazbaşlu*, *tonuqyüzlü*, *yaramazdinlü*, *yaramazişlü*, *yaramazkönullü*, *yaramazəşllü*, *yassiburunlu*, *uzunəlli*, *ikiyüzlü* və s. Bu sözlərdən *uzunəlli* farscadan kalkadır:

zirək, mahir mənasında işlənmişdir. *Tonuqyüzlü* də farscadan – *torşruy* sözündən kalka edilmişdir. *Yaramaz* sözünün köməyiylə düzəlmiş *yaramazdinlü*, *yaramazəsllü*, xüsusilə də *yaramaz-könüllü* bu qəbildən olan mürəkkəb sözlərdir. *Dört* və *qırq* saylarının köməyiylə düzəlmiş mürəkkəb sözlərə (*dörtayaqlı*, *qırqayaqlı*) isə klassik türkcə mətnlərdə rast gəlirik. Həmin sözlər müasir ədəbi dilimizdə də azacıq fonetik dəyişikliklə işlənir. *Tazbaşlı* sözü də müasir dilimizdə *dazbaşlı* şəklində işlənir.

Lüğətdəki mürəkkəb sözlərin bir qisminə isə ikinci sözdə -acaq, -əcək şəkilçiləri işlənmişdir. Məsələn: *çölməktutacaq*, *dikənçiqaracaq*, *gecəörtəcək*, *qələmqoyacaq*, *quyarıdacaq*, *taxılqoyacaq*, *tonqoyacaq*, *üzümsıqacaq* və s. Qeyd edək ki, bu sözlər də fars dilindən kalka şəklində tərcümə olunmuşdur. Onların əksəriyyətinin mənası anlaşılrsa da, lüğətdə verilmiş şəkilləri müasir ədəbi dilimiz üçün səciyyəvi deyil. Həmin sözlərə əski türk mətnlərində və digər qaynaqlarda da rast gəlmirik. Bu fakt isə onların H.Naxçıvani tərəfindən farscadan kalka yolu ilə düzəldilərək yazılı ədəbi dilə gətirildiyini sübut edir.

Maraqlıdır ki, oxşar quruluşlu sözlərə XV əsr lüğətçisi Rüstəm Mövləvinin “Töhfeyi-əxəvan” lüğətində də rast gəlirik. Məsələn, o, fars mənşəli *abdan* (suqabı, vedrə) sözünü hərfi şəkildə *suqoyacaq* şəklində tərcümə etmişdir [7, s.14]. H.Naxçıvani isə bu sözün qarşılığı kimi *qavuuq* leksemindən istifadə etmişdir [4, s.109]. “Töhfətüz-zəkiyyə” əsərində isə bu söz *koğa* şəklində qeydə alınmışdır [11, s.344]. Bəvazici də “Kəvamilüt-təbir” tərcüməsində *vedrə* anlamında *qoğa* sözünü işlətməmişdir [6, s.116].

Bununla belə, H.Naxçıvanının söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin məhsulu olan və ədəbi dilimizin yeni anlayış və sözlərlə zənginləşməsinə xidmət edən bu sözlər vətəndaşlıq hüququ qazana bilməmiş və zaman keçdikcə unudulmuşdur. Hazırda həmin sözlərin bir qisminin ikinci tərəfində -an feili sifət şəkilçisi işlənmə bilər. Məsələn: *üzümsıqacaq* – *üzümsıxan*, *dikənçiqaracaq* – *tikançixaran* və s. Yuxarıdakı

mürəkkəb sözlərin bir neçəsində isə hazırda ikinci tərəfdə *qabı* sözü işlənir: *qələmqoyacaq* – *qələmqabı*, *suqoyacaq* – *suqabı* və s. Bütövlükdə H.Naxçıvanının ayrı-ayrı fars mənşəli sözlərin qarşılığında işlətdiyi bir qrup türk mənşəli düzəltmə və mürəkkəb sözlər yazılı ədəbi dilimizin zənginləşməsi üçün xidmət etmişdir.

H.Naxçıvanının lüğətdə fars mənşəli *kalive* sözünün qarşılığı kimi işlətdiyi *nəsnəbilməz* mürəkkəb sözü xüsusilə maraqlıdır. Qeyd edək ki, müasir fars ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyan bu söz quruluşca sadədir və vaxtilə bir neçə mənada işlənmişdir: 1. dəli, ruhi xəstə; 2. pərişan, həyəcanlı; 3. kar. Bu sözün türkcəsi kimi Naxçıvanının işlətdiyi *nəsnəbilməz* leksik vahidi quruluşuna görə mürəkkəbdir və çox güman ki, onun farscasının birinci mənasında işlənmişdir. Qeyd edək ki, lüğətdə ikinci tərəfində -məz şəkilçisi işlənmiş bu tipli digər bir mürəkkəb sözə rast gəlmirik.

Hinduşah Naxçıvanının lüğətdə işlətdiyi aşağıdakı mürəkkəb sözləri də fars dilindən kalka şəklində hərfi-hərfinə tərcümə etməsi heç bir şübhə doğurmur: *gərdənkeş* – *boyunçəkici*, *ğəmxar* – *qəmyeyici*, *kamran* – *muradsurüci*, *həmdəm* – *biləolucı*, *dindar* – *dinsaqlayıcı*, *çərbdəst* – *uzunəllü*, *dadgər* – *ədledici* və s. Bu leksik vahidlərdən fars mənşəli *gərdənkeş* məcazi mənada daşıyır: lüğəvi mənası *boyunçəkən* olsa da, sözə qulaq asmayan, inadçı, tərs mənalarında işlənir. *Ğəmxar* sözünə gəldikdə isə, bu söz, birincisi, *qəmxar* şəklində müasir ədəbi dilimizdə də işlənir. İkincisi isə, bu sözün lüğəvi mənası *qəmyeyən* olsa da, onun həqiqi mənası *dost* deməkdir.

Yuxarıdakı *həmdəm* və *dindar* sözləri də müasir ədəbi dilimizdə olduğu kimi işlənir. Bununla belə, Hinduşah Naxçıvani onları həfi şəkildə dilimizə çevirmişdir. *Çərbdəst* sözü məcazi mənəli mürəkkəb sifətdir: *zirək*, *cəld* anlamalarında işlənir.

Lüğətdə qeydə aldığımız *suvbaşı* və *çəribəşi* mürəkkəb sözləri də arxaik səciyyə daşdığı üçün diqqətçəkicidir. Bu sözlərin hər ikisi *qoşun başçısı* anlamında işlənən fars mənşəli *sepəhsalar* və *sepəhbod* sözlərinin qarşılığı kimi işlənmişdir.

Nəticə / Conclusion

Yuxarıdakı nümunələrdən də görüldüyü kimi, H.Naxçıvanının “Sihahül-əcəm” lüğətin-

də işlətdiyi düzəltmə sözlər sırasında da kalka yolu ilə farscadan tərcümə edilmiş leksik va-

hidlər vardır. Bununla belə, bütövlükdə götür-
dükdə H.Naxçıvani olduqca dəyərli bu klassik
lüğət nümunəsində söz yaradıcılığı sahəsində

səmərəli fəaliyyət göstərərək yazılı ədəbi dili-
mizin bir sıra türk mənşəli yeni söz və ifadə-
lərlə zənginləşməsi işinə öz töhfəsini vermişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. – Bakı: Elm, 1964.
2. Ergin Muharrem. Dede Korkut Kitabı. I cilt. – Ankara, 1958.
3. Fərhang-e feşorde-ye Soxən. Doktor Həsən Ənvəri. I-II cildlər. – Tehran: Soxən, 1382/2003.
4. Hinduşah Naxçıvani. Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. Elmi-tənqidi mətnin tərtibçiləri: Cəmilə Sadıqova və Teyyibə Əsgərova. – Bakı: Şərq-Qərb, 1993.
5. Möhsün Nağısoylu. Orta əsrlər Azərbaycan lüğətçiliyinə bir baxış. AMEA Dilçilik İnstitutunun əsərləri, 2016, №1.
6. Möhsün Nağısoylu. XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Kəvamilüt-təbir”. – Bakı: Elm və təhsil, 2011.
7. Rüstəm Mövləvi. Töhfətül-əxvan. Çapa hazırlayan: Firuz Refahi Ələmdari. – Tehran, 2016.
8. Şühədanamə. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, əlyazma: M-259.
9. Teyyibə Ələsgərova, Cəmilə Sadıqova. Hüsəməddin Xoyi. Töhfeyi-Hüsam. – Bakı: Elm, 1996.
10. XIII əsrdən günümüzdə qədər kitaplardan toplanmış tanıklariyle Tarama Sözlüyü. I-VI c. – Ankara, 1941-1945.
11. Изысканный дар тюркскому языку. Введение, лексико-грамматический очерк, перевод, глоссарий, грамматический указатель Е.И.Фазылова и М.Т.Зияевой. – Ташкент: Фан, 1978.
12. Наджип, Э.Н. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. Книга I. – Москва: Наука, 1979.
13. Радлов, В.В. Опыт словаря тюркских наречий. I-IV тт. СПб, 1888-1891.
14. Турецко-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1977.

Словарь «Сихаху-л-аджамийя» Хиндушаха Нахчивани как ценный источник словообразования в азербайджанском языке

Мохсун Нагисойлу

Советник НАНА, академик

E-mail: dr_mohsun@yahoo.com

Резюме. В истории азербайджанско-тюркского литературного языка, особенно в обогащении важных областей языка, в изучении словообразования большое значение имеют созданные в средние века двуязычные словари. Одним из таких классических словарей является персидско-тюркский словарь «Сихаху-л-аджамийя» Хиндушаха Нахчивани, выдающегося азербайджанского учёного, лексикографа, живущего в XIII-XIV вв. Этот словарь является ценным источником обогащения нашего письменного литературного языка. Словарь содержит интересные примеры как морфологических, так и синтаксических методов создания слов. Среди лексических единиц особый интерес вызывают слова, носящие архаический характер. В статье особое место отводится анализу таких слов.

Ключевые слова: Нахчивани, «Сихаху-л-аджамийя», словообразование, сложные слова